

TONGA



Ko e sivi 'o e ngākau lahi pe bowel screening

timetobowelscreen.nz



Te Kāwanatanga o Aotearoa
New Zealand Government

Time to screen

National Bowel Screening Programme

Ko e tohi ko eni 'oku 'oatu ai e fakamatala ki he kanisā bowel cancer mo e sivi bowel, ke tokoni ki ho'o fili pe te ke kau 'i he Polokalama Sivi Bowel Fakafonua ta'etotongi.

'Oku fakamatala'i atu heni 'a e tokoni 'e ma'u mei hono toutou fakahoko 'o e sivi bowel cancer pea mo hono 'ilo'i kei taimi kae lava 'o faito'o ke sai, kaephe ki he ngaahi fakamatala fekau'aki pea mo e lelei mo e ngaahi matu'utamaki'anga 'e ala hoko mei hono fakahoko 'o e sivi bowel.



Kapau te ke fiema'u ha toe fakamatala:

- hū ki he timetobowelscreen.nz
- telefoni ta'etotongi ki he 0800 924 432
- 'imeili info@bowelscreening.health.nz
- pe talatala ki ho'o toketā.



Contents

- 4** Ko e hā 'a e Polokalama Sivi Bowel Fakafonua?
- 5** Ko e hā 'a e bowel?
Ko e hā 'a e bowel cancer?
- 6** Ko e hā 'a e ngaahi faka'ilonga 'o e bowel cancer?
Ko e hā e tu'unga 'oku 'i ai e bowel cancer?
Ko hai 'oku tu'u laveangofua taha?
- 7** Ko e hā 'oku mahu'inga ai ke fakahoko ma'u pe 'a e sivi bowel?
Ko e hā 'a e sivi bowel?
- 8** Te u fakahoko fēfē 'a e sivi?
- 9** Ko e sivi 'oku fakataumu'a ia kia kinautolu 'oku 'ikai ke 'asi ha faka'ilonga
Ko hai 'oku totonu ke talatala ki he toketā?
- 10** Ko hai 'oku 'ikai totonu ke sivi bowel?
'E ma'u fakakū e ola 'eku sivi?
- 11** Te u ma'u fēfē e ola 'eku sivi?
'Oku 'uhinga ki he hā kapau 'e nekativi e ola?
- 12** 'Oku 'uhinga ki he hā kapau 'e positivi e ola?
- 13** Ko e hā e 'a e sivi colonoscopy?
- 14** 'Oku 'i ai ha ngaahi matu'utamaki'anga 'o e colonoscopy?
'E fiema'u keu totongi 'a e sivi colonoscopy, mo ha ngaahi sivi pe faito'o kehe?
- 15** Fēfē kapau 'oku ou puke he bowel cancer?
'Oku lava nai ke faito'o 'a e bowel cancer 'o sai?
- 16** Ko 'ene kakato eni e ngaahi fakamatala teu fiema'u?
Ko hai 'e lava 'o sio he 'eku ngaahi fakamatala?
- 17** Kapau 'e 'ikai teu fiemālie ki he ngāue na'e fakahoko kia au, 'e anga fēfē ha'a ku lāunga?
- Back cover** Teu ma'u mei fē ha ngaahi fakamatala 'oku toe lahi ange.

Ko e hā 'a e Polokalama Sivi Bowel Fakafonua?

Ko ha polokalama ta'etotongi eni ke tokoni ki hono fakatotolo'i 'aki e bowel cancer.

'Oku fakahoko fakata'u ua ia ma'ae kakai tangata mo fefine ta'u 60 ki he 74 'oku 'atā ke nau ma'u tokoni mei he ngaahi ngāue 'oku fakapa'anga 'e he pule'angá felāve'i mo e mo'ui lelei 'a e kakai.

Ko kinautolu 'oku 'atā ki ai 'e tufa ange 'enau:

- **tohi fakaafe.**
- **foomu aleapau felotoi.**
- **naunau sivi bowel ta'etotongi mo e ngaahi fakahinohino 'o hono ngāue'aki.**

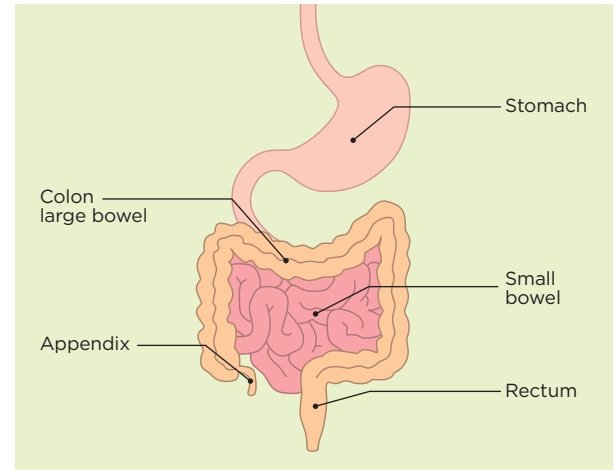
'Oku fai pe sivi 'i 'api pea mo faingofua hono fakahoko.

Ko e ngaahi fakamatala fekau'aki mo e tokoni fakapa'anga 'a e pule'angá ma'a kinautolu 'oku 'atā ki he sivi 'oku ma'u atu ia 'i he uepisaiti 'a e Potungāue Mo'ui: www.health.govt.nz pe telefoni ki he **0800 924 432**.

Kapau he 'ikai te ke loto ke ke kau 'i he Polokalama Sivi Bowel Fakafonua, pea ke kātaki 'o telefoni 'o fakahā mai kemau 'ilo ki ai 'i he fika ta'etotongi **0800 924 432**

Ko e hā 'a e bowel?

Ko e bowel ko e konga ia 'o e halanga kai 'i he sino. 'Oku ne hoko 'a e keté ki he anus (mui) pea mo tokoni ki hono fakatafe 'a e penu'i me'akai ('oku ui ko e bowel motion, tu'umama'o pe tee) ki tu'a mei he sino. 'Oku fa'u e bowel 'e he small bowel mo e large bowel (colon) mo e rectum.



Ko e hā 'a e bowel cancer?

Ko e bowel cancer 'oku toe 'iloa pe ko e colon, rectal pe colorectal cancer.

'Oku kamata 'a e bowel cancer mei he taimi 'oku tupu 'afa'afa ai e selo pe cells. 'Oku lava ke liliu e seló ko e polyps (fakafufula) pea malava leva ke liliu e fanga ki'i polyps 'e ni'ihī ko e kanisā hili ha ngaahi ta'u.

'E lava pe ia ke fuoloa kimu'a pea tupu e kanisā mo mafola ki he ngaahi konga kehe 'o e sino.

Ko hono toutou fakahoko 'a e sivi bowel kia kinautolu 'oku 'ikai 'asi ha fa'ahinga faka'ilonga, ko ha faingamālie ia ke 'ilo ai mo faito'o 'a e bowel cancer 'i he 'ene kamata 'asi pe.

Ko e hā e ngaahi faka'ilonga 'o e bowel cancer?

Ko e ngaahi faka'ilonga angamaheni 'o e bowel cancer 'e malava ke kau ai e:

- liliu 'i he angamaheni e ngāue 'a e bowel pea hokohoko ma'u pe 'i ha ngaahi uike.
- toto 'i he tu'umama'o pe bowel motion.

Neongo ko e ngaahi faka'ilonga ko eni 'oku fa'a fakatupu ia 'e ha ngaahi me'a kehe, **ka 'oku mahu'inga ke sio ki ai e toketā.**

Ko e hā e tu'unga 'oku 'i ai e bowel cancer?

'Oku kau 'a Nu'usila ni he ngaahi fonua 'i māmani 'oku ma'olunga taha ai 'a e kau puke he bowel cancer. 'Oku fika ua 'a e bowel cancer he 'ū kanisā 'oku lahi taha ai e mate 'i Nu'usila ni. 'I he lolotonga ni 'oku laka hake he toko 3000 'oku nau puke he bowel cancer he ta'u kotoa, pea laka hake he toko 1200 'oku nau mate mei ai.

Ko hai 'oku tu'u laveangofua taha?

'Oku lahi e puke he bowel cancer 'a e kakai ta'u 60 ki 'olunga, pea 'oku tokolahi ange kakai tangata 'oku puke ai he kakai fefine.

'E lava ke fakasi'isi'i ha faingamālie ke ke puke ai he bowel cancer:

- 'aki ha'o ma'u e me'akai fakatupu mo'ui lelei 'oku lahi ai e fua'i 'akau, vesitapolo mo e fibre.
- fakamālohisino ma'u pe.
- pea 'oua 'e ifi tapaka.

Kapau na'e fu'u lahi hono ma'u koe 'e he inflammatory bowel disease, pe 'oku tukufakaholo 'a e bowel cancer 'i ho fāfili, 'e malava ke lahi ange faingamālie ke ma'u ai koe 'e he bowel cancer.

Ko e hā 'oku mahu'inga ai ke fakahoko ma'u pe 'a e sivi bowel?

'Oku malava pe ia ke 'ikai 'asi ha faka'ilonga 'oku ma'u koe 'e he bowel cancer. Neongo ia, ka fakahoko fakata'u ua ma'u pe ho'o sivi bowel 'e lava 'o tokoni ia ke fakahaofi ai ha ngaahi mo'ui.



Kapau 'e 'asi 'ia koe ha ngaahi faka'ilonga 'o e bowel cancer 'i ha fa'ahinga taimi pe, 'oku mahu'inga ke ke talatala leva ki ho'o toketā.

Ko e hā 'a e sivi bowel?

Ko e sivi 'oku ngāue'aki 'e he Polokalama Sivi Bowel Fakafonua 'oku ui ko e faecal immunochemical test (FIT). 'Oku ne lava 'o tala ha fanga ki'i totototo 'oku 'asi 'i ho'o tu'umama'o pe bowel motion (tee). 'E malava ke 'ilo ai ha faka'ilonga 'oku 'i ai e me'a 'oku hoko ki ho bowel. Ko e sivi te ke fai pe ia 'e koe 'i ho mou 'api. Ko e sivi ta'etotongi 'oku vave pea faingofua ke ke fai pe 'e koe 'i 'api na.





Ko e sivi ta'etotongi 'oku vave pea faingofua ke ke fai pe 'e koe 'i 'api na.

Te u fakahoko fēfē 'a e sivi?

Fakahoko e sivi he vave taha. 'Oku mahu'inga ke ke fai e sivi 'i loto he mahina 'e ono mei ho'o ma'u e naunau sivi. 'E 'ikai lava 'e he laboratory ia 'o fakakakato e ngāue ki ho'o sivi kapau kuo 'osi e taimi ne 'oatu ke fakahoko ai.

Ko hono fai e sivi, 'e fiema'u ke ke:

- tānaki ha ki'i sample mei ho'o bowel motion (tee) 'o ngāue'aki e ki'i va'a 'akau, pea fa'o ki he ki'i fo'i hina pelesitiki.
- fa'o e sample 'i he milemila zip-lock fakataha mo e foomu felotoi kuo 'osi faka'aho mo fakafonu.
- meili'i leva he vave tahá 'i he sila, kuo 'osi totongi, 'oku 'oatu fakataha mo e naunau.

Tuku e sample 'i ha feitu'u 'oku malumalu 'o tali ai ke toki meili'i. 'Oku 'ikai fiema'u ia ke tuku 'aisi. Meili'i ho'o sivi 'i he 'aho tatau na'e fai ai pe ko e 'aho hoko, he 'e malava ke uesia ho'o sample ka toe toloi.

Ko e sivi 'oku fai ia ki he kakai 'oku 'ikai ke 'asi ha ngaahi faka'ilonga 'ia nautolu.



Oku tokolahi e kakai ta'u 60 ki he 74 'oku 'ikai ke 'i ai ha faka'ilonga 'oku nau puke he bowel cancer 'e lava pe kenau sivi bowel.

Ko hai 'oku totonu ke talatala ki he 'ene toketā?

Oku 'i ai e kakai 'e ni'ihī 'e malava kenau laveangofua 'i he bowel cancer.

Ko e ngaahi matu'utāmaki'anga 'oku kau ai:

- kapau 'oku 'i ai hao fāmili ofi 'e toko ua pe toe toko lahi ange 'i ho fāmili ne nau 'osi puke he bowel cancer.
- kapau 'oku 'i ai hao fāmili ofi na'e puke 'i he bowel cancer 'oku kei ta'u si'i (si'i hifo he ta'u 55).
- kapau 'oku ke kau mo hono fāmili 'i hono 'ilo'i pe mahalo'i 'oku tukufakaholo ai 'a e bowel cancer syndrome.
- kapau na'a ke puke lahi 'i he inflammatory bowel disease, hangē ko e ulcerative colitis, 'o laka hake 'i he ta'u 'e 10.

Kapau 'oku ke ma'u ha taha 'o e ngaahi matu'utāmaki'anga ko eni 'oku totonu ke ke talatala ki ho'o toketā 'i ho'o sio hoko ki ai.

'Oku totonu ke ke kei fakahoko pe sivi bowel neongo kapau 'oku hoko tonu ha taha 'o e ngaahi matu'utāmaki'anga ko eni kia koe.

Ko hai 'oku 'ikai totonu ke sivi bowel?

'Oku 'ikai sai e sivi bowel ki he tokotaha kotoa pe. 'Oku 'ikai totonu ke ke kau 'i ha polokalama sivi bowel kapau:

- 'oku ke 'osi ma'u ha ngaahi faka'ilonga 'o e kanisā bowel cancer.
- na'a ke 'osi sivi colonoscopy 'i he ta'u 'e 5 kuo 'osi.
- 'oku ke lolotonga kau 'i ha polokalama bowel polyp pe sivi kanisā bowel cancer.
- na'e 'osi fakahoko pe 'oku lolotonga faito'o koe ki he bowel cancer.
- ne 'osi tu'usi ho large bowel.
- 'oku ke ma'u 'a e ulcerative colitis pe lolotonga puke he Crohn's disease.
- 'oku ke lolotonga talanoa mo ho'o toketā fekau'aki mo e palopalema ki ho bowel.

Kapau 'oku ke ta'epau'ia pe 'oku sai kia koe 'a e sivi bowel pea ke talanoa ki ai mo ho'o toketā.

Kapau na'e 'osi fai ha'o sivi colonoscopy 'i he ta'u 'e nima kuo hili ka 'oku 'ikai ha palani ke hoko atu hono sivi colonoscopies koe, kātaki 'o fakahā mai kemau 'ilo'i. Temau fakaafe'i koe ke ke kau mai ki he polokalama sivi kapau 'oku ke 'atā ki ai, mei he ta'u 'e nima na'e fakahoko ai ho'o sivi colonoscopy. 'E lava ke ke fetu'utaki telefoni ta'etotongi mai 'i he **0800 924 432**.

'Oku anga fēfē ma'u e ola 'eku sivi?

Temau fetu'utaki 'o fakahā atu e ola ho'o sivi pea mo 'ene 'uhinga kia koe. 'E malava pe ke fetu'utaki atu mo ho'o toketā pe ha neesi.



Te u ma'u fakakū e ola 'eku sivi?

Te ke ma'u e ola ho'o sivi 'i loto he uike 'e tolu hili ho'o fakakakato mo fakafoki mai ho'o sivi bowel. Kapau 'e 'ikai te ke ma'u e olá 'i loto he uike 'e tolu pea ke kātaki 'o tā ki he Polokalama Sivi Bowel Fakafonua 'i he fika ta'etotongi **0800 924 432**, pe 'imeili info@bowelscreening.health.nz.

'Oku 'uhinga ki he hā ka nekativi e ola?

Kapau 'e nekativi e ola ho'o sivi 'oku 'uhinga ia 'e 'ikai fiema'u ke toe fai hano sivi koe 'i he taimi ni.

'Oku mahu'inga ke ke fakatokanga'i:

- 'oku lava 'e he sivi 'o tala ha toto 'i ho bowel motion, pea 'oku 'i ai e kanisā ia 'e ni'ihī 'oku 'ikai ke toto ia 'i he taimi kotoa.
- 'oku malava ke toki kamata 'asi e kanisā ia 'i loto he vaha'a taimi 'oku fai ai e sivi.

Ko e 'uhinga ia 'oku mahu'inga ai ke fakahoko ma'u pe 'a e sivi. 'E toe fakaafe'i koe ke toe fai ho'o sivi hili ha ta'u 'e ua, kapau 'oku ke 'atā ki ai.



Kapau 'oku kamata 'asi ha ngaahi faka'ilonga 'o e bowel cancer 'i ha fa'ahinga taimi, 'oku mahu'inga ke ke talatala ki ho'o toketā.

‘Oku ‘uhinga ki he hā kapau ‘e positivi e ola?

‘Oku ‘ikai ‘uhinga ka positivi e ola ho’o sivi ‘oku ma’u ai koe ‘e he bowel cancer.

‘Oku lava ‘e he sivi ‘o tala ha fanga ki’i halanga toto ‘i ho’o bowel motion (tee).

Ko e fanga ki’i toto ko enī ‘oku fa’a fakatupu ia ‘e he polyps (fakafufula), pe ko ha fanga ki’i me’a kehe pe hangē ko e haemorrhoids (kahi), pea ‘oku faingofua pe hono faito’o.

‘Oku ‘ikai ko ha kanisā ‘a e polyps, ka ‘oku malava ke liliu ‘o kanisā hili ha ngaahi ta’u.

‘Oku faingofua pe hono to’o ‘o’ona e polyps he sivi colonoscopy, ‘o si’isi’i ai e faingamālie ke mafola lahi ‘a e bowel cancer.

Kapau ‘e positivi ho’o sivi ‘oku ‘uhinga ia ‘e fiema’u ke hokohoko atu pe hono sivi koe. Ko e sivi colonoscopy pe ‘oku angamaheni ngāue’aki. ‘Oku malava ‘e he sivi colonoscopy ‘o ‘ilo kei taimi ‘a e bowel cancer pea mo faito’o ke sai.

‘E fetu’utaki atu pe ho’o toketā pe ha neesi kemou talanoa ki he ola, pea mo e fa’ahinga sivi ‘e lelei ke fakahoko kia koe.

Kapau ‘oku tukufakaholo ‘a e bowel cancer ‘i ho fāmili, ‘e malava pe ke fale’i koe ke ke sio ki

ho’o toketā, pe ko hono fakahoko koe ki he New Zealand Familial Gastrointestinal Cancer Service.

Ko e hā e me’a ‘oku fai ‘i he sivi colonoscopy?

‘Oku fai e sivi colonoscopy ‘e ha mataotao kuo ‘osi teu’i he ngāue ki he mo’ui, ‘a ia te ne fakahū ha fo’i tiupi fuosi’i ‘i ho anus (mui). ‘I he mui’i tiupí ‘oku fakapipiki ai e ki’i me’afaitā ke ne hulu ‘a e ‘aofi ‘o e bowel ke ‘ilo kapau ‘oku ‘i ai ha palopalema. ‘Oku lava ‘e he sivi colonoscopy ‘o tala pe ‘oku ‘i ai ha polyps pe kanisā ‘ia koe.

Kapau ‘e ‘ilo’i ha kanisā ‘e to’o mai ki tu’a ha ki’i sample pe biopsy, pea kapau ‘oku ‘i ai ha polyps (fakafufula) ‘e fakama’a mo ia. Ko e samples pe polyps ‘oku to’o mai ki tu’ā ‘e ‘ave ia ki ha laboratory ‘o ‘analaiso ke vakai’i e tu’unga ‘oku ‘i ai ‘o e kanisā.

‘Oku ‘ikai ko ha kanisā ‘a e polyps, ka ‘e malava ke liliu ko e kanisā hili ha ngaahi ta’u. Ko hono fakahoko ‘o e biopsy pe ko hono fakama’a ‘o e polyps ‘oku ‘ikai ke loko mamahi.

‘Oku fakafuofua ki he kakai ‘e toko 7 he toko 10 ‘oku sivi colonoscopy ko e konga ‘o e Poloakalama Sivi Bowel Fakafonua tenau ma’u ‘a e polyps, ‘a ia kapau ‘e fakama’a ‘e malava ke ta’ofi ai e kanisā mei ha’a ne tupu.

‘Oku fakafuofua ki he kakai ‘e toko 7 he toko 10 ‘oku sivi colonoscopy ko e konga ‘o e Polokalama Sivi Bowel Fakafonua tenau ma’u ‘a e kanisā, pea ko e tokolahi ‘e fiema’u ke fakahoko honau faito’o.





‘Oku ‘i ai ha matu’utāmaki ’anga ‘o e sivi colonoscopy?

Ko e sivi colonoscopy ko ha founa ‘oku malu hono ngāue’aki. Neongo ia, ‘oku malava pe ke hoko ha palopalema he taimi ‘e ni’ihi ‘o hangē pe ko e ngaahi founa faito’o kehé.

‘Oku malava ke fānoa e totó pe maumau lahi ho bowel mei hono fai ‘o e sivi colonoscopy, pe ko hono fakama’a ‘o e polyps, pea ‘e fiema’u ke hoko atu hono fakahoko ha ngaahi faito’o kia koe.

‘E fiema’u nai keu totongi ‘a e sivi colonoscopy pe ha ngaahi sivi mo ha faito’o kehe?

Kapau ‘oku ‘atā ke ke kau ‘i he Polokalama Sivi Bowel Fakafonua ‘e ta’etotongi pe hono fakahoko

‘o e sivi colonoscopy mo ha sivi pe faito’o kehe ‘i he sisitemi mo’ui ‘a e pule’anga.

Ko e hā e me’a ‘e hoko kapau ‘e ma’u au ‘e he bowel cancer?

Kapau ‘e ‘ilo ‘oku ma’u koe ‘e he bowel cancer ‘e fakahoko koe ki ha mataotao fakafaito’o. Ko e faito’o angamaheni ‘o e bowel cancer ko e tafa. ‘I he ngaahi keisi ‘e ni’ihi ‘oku fa’a ngāue’aki e hulu chemotherapy pe radiotherapy.

Ko e hā e faingamālie ke ola lelei ‘a hono faito’o ‘o e bowel cancer?

Ko kinautolu ‘oku vave hono ‘ilo’i ‘oku nau puke he bowel cancer ‘oku lahi ange faingamālie ke ola lelei hono faito’o. Kapau ‘e ‘ilo tomui ‘a e kanisā, kuo ‘osi mafola, ‘e faingata’a ke faito’o.

Ko 'ene kakato eni e ngaahi fakamatala teu fiema'u?

'Oku mahu'inga ke ke 'ilo kakato e ngaahi naunau fekau'aki mo e sivi kimu'a pea toki fai ho'o fili ke ke kau 'i he Polokalama Sivi Bowel Fakafonua, mo fai 'a e sivi bowel.

Ki ha toe fakamatala 'oku lahi ange fekau'aki mo e Polokalama Sivi Bowel Fakafonua:

- hū ki he **timetobowelscreen.nz**
- tā ta'etotongi ki he **0800 924 432**
- 'imeili ki he **info@bowelscreening.health.nz**

Ko hai 'e lava 'o sio he 'eku ngaahi fakamatala?

Ko e ngaahi fakamatala fekau'aki mo ha toe sivi pe faito'o te ke fiema'u 'e tånaki ia mei he ngaahi va'a ngāue ki he mo'ui 'a e pule'angá pea mo taautaha, pea 'e ngāue'aki ia ki hono tokanga'i mo leva'i 'aki e Polokalama Sivi Bowel Fakafonua.

Ko e ngaahi fakamatala fakataautaha kotoa pe 'oku tånaki, tauhi, lava 'o sio ki ai pea mo faka'auha 'e fakahoko ia 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 'a e lao Privacy Act 2020.

Kapau 'e 'ikai teu fiemālie ki he ngāue na'e fakahoko kia au, 'e anga fēfē ha'a ku lāunga?

'Oku faka'atā 'e he Code of Health and Disability Services Consumers' Rights ke ke fakahū ha'o lāunga 'i ha founda 'oku taau ki ho'o fiema'u.

Kapau te ke fiema'u ke fakahū ha'o lāunga fekau'aki mo e polokalama ni pe ko ha ngāue na'e fakahoko kiate koe, te ke lava 'o telefoni ki he Polokalama Sivi Bowel Fakafonua 'i he **0800 924 432**, pe 'imeili **info@bowelscreening.health.nz**, ki ha toe fakamatala fekau'aki mo e founda 'e lelei kia koe.

Te ke lava foki 'o ma'u ha ngaahi fakamatala mei he Office of the Health and Disability Commissioner. Tā ki ai 'i he **0800 112 233** pe 'a'ahi ki he **www.hdc.org.nz**



Ngaahi fakamatala kehe

Ki ha toe fiema'u fakamatala fekau'aki mo e Polokalama Sivi Bowel Fakafonua:

- kātaki 'o vakai ki he **timetobowelscreen.nz**
- telefoni ta'etotongi **0800 924 432**
- imeili **info@bowelscreening.health.nz**
- pe talanoa ki ho'o toketā.

timetobowelscreen.nz



National
Bowel
Screening
Programme



Te Kāwanatanga o Aotearoa
New Zealand Government